

Sábme jállu - Sametingsmelding om likestilling

SÁMEDIGGI SAMETINGET

Ávjovárgeaidnu 50
N-9730 Karasjok/Karášjohka

Telefon +47 78 47 40 00

Telefaks +47 78 47 40 90

samediggi@samediggi.no

www.samediggi.no

Forsidebildet viser en del av Sametingets markering av FNs internasjonale dag for avskaffelse av vold mot kvinner, 25. november. Sametingsbygget markeres med oransje lyssetting hvert år. Foto: Åse Margrethe Paulsen Pulk / Sametinget.

Jállot (lulesamisk) – bli modig(ere), frimodig(ere); blir dristig(ere)

SÁMEDIGGI SAMETINGET

Ávjovárgeaidnu 50
N-9730 Karasjok/Karášjohka

Telefon +47 78 47 40 00

Telefaks +47 78 47 40 90

samediggi@samediggi.no

www.samediggi.no

Innhold

FORORD	5
1. INNLEDNING.....	7
1.1 BAKGRUNN.....	8
1.2 PROSESS	9
2. INNSATSOMRÅDER	10
2.1 KJØNNSLIKESTILLING.....	10
2.1.1 Rammer og definisjoner	10
2.1.2 Status og utfordringer	12
2.1.3 Mål.....	17
2.1.4 Strategier	17
2.2 SEKSUELL ORIENTERING OG KJØNNSENTITET	18
2.2.1 Rammer og definisjoner	19
2.2.2 Status og utfordringer	20
2.2.3 Mål.....	23
2.2.4 Strategier	23
2.3 VOLD I SAMISKE SAMFUNN.....	24
2.3.1 Rammer og definisjoner	25
2.3.2 Status og utfordringer	25
2.3.3 Mål.....	30
2.3.4 Strategier	30
2.4 SAMER MED FUNKSJONSNEDESETTELSE	31
2.4.1 Rammer og definisjoner	32
2.4.2 Status og utfordringer	33
2.4.3 Mål.....	35
2.4.4 Strategier	35
2.5 HATYTRINGER OG HATKRIMINALITET	35
2.5.1 Rammer og definisjoner	36
2.5.2 Status og utfordringer	37
2.5.3 Mål.....	39
2.5.4 Strategier	39
3 ØKONOMISKE OG ADMINISTRATIVE KONSEKVENSER	39

4	VEDLEGG	40
	RETTLIGE KILDER	40

Forord

Det samiske samfunnet er i endring. Et aktuelt spørsmål i de samiske samfunnene er hvordan fornorskningen har påvirket vårt samfunn i et likestillingsperspektiv. Det har ikke vært rom til mangfold og forståelse av oss selv som urfolk i et likestillingsperspektiv. Dette kommer særlig til uttrykk i mangelen på åpenhet og mangel på begrep på feltet.

Samfunnsnormer og kjønnsroller har endret seg betydelig på noen tiår. Vi står i et kulturelt spenn mellom det tradisjonelle samiske samfunn og nåtidens forventninger om modernitet. Likestillingsarbeidet endrer seg også i Sápmi. Flere samer velger å være åpen om etnisitet, seksuell orientering og funksjonsnedsettelse. Å være åpen om diskriminering og hatytringer som samer har opplevd i flere hundre år, er blitt selvfølgelig for mange. Samer retter ryggen og vil ikke la seg kue av fordommer verken internt i det samiske samfunnet eller fra majoritetssamfunnet. Mer åpenhet og inkludering i likestillingsdebatten er en del av et nødvendig demokratiseringsprosjekt i Sápmi.

Samiske kvinner organiserte seg allerede i 1910. Brurskanken samiske kvinneforening ble stiftet av sterke kvinner som organiserte det første samiske landsmøtet, samemøtet, i 1917. Elsa Laula Renberg var en av foregangskvinnene, som spesielt oppfordret kvinnene til å arbeide for samiske saker. Senere ble det dannet samiske kvinneorganisasjoner, Sámi NissonForum og Sáráhká. De har gitt viktige bidrag til den samiske likestillingskampen.

Den første redegjørelsen om likestilling på Sametinget ble behandlet i plenum i 2004. Kjønnsliektilling, kamp mot vold og toleranse for ulike seksuelle legninger var prioriterte områder for Sametingets arbeid. Siden den gang har Sametingets arbeid utviklet seg til også å gjelde likestilling for personer med funksjonsnedsettelse og arbeid mot hatytringer og hatkriminalitet. Likestillingsmeldingen følges opp med en handlingsplan med konkrete tiltak.

Likestillingsarbeidet er noe vi gjør sammen, enkeltvis og som samfunn. Men noen gjør en større innsats enn andre og er med på å sprengte tabuer. Jeg vil spesielt trekke frem samer som har valgt å snakke åpent om seksuelle overgrep og vold. Deres mot er stort og jeg vet at det har smertet å fortelle hva dere har opplevd. Vit at dere er med på å gjøre oss til et tryggere samfunn for alle.

Retten til å være den man er og elske den man vil er grunnleggende. Ingen skal begrenses på grunn av sitt kjønn eller funksjonsevne. Mitt ønske er at det samiske samfunn skal være åpent og inkluderende for alle. Vi trenger mangfoldet blant oss og vi trenger alle for å gå inn i fremtiden som et stolt folk.

Fordommer og hets har sin bakgrunn i mange hundre år med fornorskning og undertrykking. I dag ser vi at samer ikke lenger godtar hån og trusler. Stadig flere forteller åpent om hva de har vært utsatt for og er med på å plassere ansvar for uakseptabel oppførsel hos den som fremsetter sjikane.

Til alle dere som har tatt tyngre løft enn oss andre i disse kampene, vil jeg rette en stor takk. Deres bidrag er uvurderlige. Jeg vil også takke våre samarbeidspartnere både nasjonalt og internasjonalt. Vi opplever at det er mange gode krefter som arbeider for at samer skal ha sin rettmessige plass i samfunnet. Vår solidaritet med andre urfolk i verden, som møter mange av de samme utfordringene som vi på likestillingsfeltet, skal alltid være tydelig og klart.

Lykke til med vårt videre arbeid for et likestilt samisk samfunn.

Aili Keskitalo
President

¹ Foto: Kenneth Hætta

1. Innledning

Medlemmer i Brurskanken samiske kvindeforening, som fikk i stand og deltok på samemøtet i Trondheim i 1917. Av 150 møtedeltakere var 40 kvinner Bak: Lisa Barrock, Brita Brantfjeld, Sofie Mathiasen, Malla Vesterfjell, Kristine Stinnerbom. Sittende: Elsa Laula Renberg, Ellen Lie, Ellen Olsen, Gunhild Granefjeld. Foran: Anna Andersen og Maria Pedersen.

Foto: Hilfling-Rasmussen/NTNU Universitetsbiblioteket.

Elsa Laula Renberg (1877-1931)

Elsa Laula Renberg var en samisk organisasjonspioner. Laula Renberg regnes som en av de viktigste forkjemperne for det samiske folket gjennom tidene. Hun vokste opp med foreldre som drev reindrift i grensetraktene mellom Norge og Sverige, og fortsatte med reindrift etter at hun ble gift. Elsa Laula Renberg var en av få samiske kvinner som tok utdanning på den tiden, og var utdannet jordmor.

Hun var en del av et studentmiljø i Stockholm som arbeidet for samiske rettigheter. Sammen stiftet de verdens første sameforening i 1904: *Lapparnas Centralförbund*. Etter å ha flyttet over til norsk side av grensen var Laula Renberg med på stiftelsen av *Brurskanken samiske forening*, i Mosjøen i 1907 og stiftet i 1910 *Brurskanken samiske kvindeforening*.

Det var først med Brurskanken samiske kvindeforening at det ble fart i sakene. Med Elsa Laula Renberg som leder var de sterke og aktive, og planene for det første samiske

landsmøtet i Trondheim 1917 ble lagt. Sammen med blant annet styret i Brurskanken samiske kvindeforening og medhjelperne Ellen Lie og Anna Löfwander-Järvson arrangerte hun Samemøtet i 1917, det første samiske landsmøtet, som ble avholdt i 6.-9. februar i Trondheim. I invitasjonene ble kvinnene spesielt oppfordret til å delta, og 40 av de 150 deltakerne var kvinner.

Med innbydelsen fulgte en spesiell anmodning til samiske kvinner om å støtte opp om organisasjonsarbeidet:

«Ikke en eneste kvinne bør savnes i vår forening. Vi tror at naar samekvinderne slutter sig sammen med store maal for øiet at gjøre noget for folket, vil de snart finde midler hvorved de paa sin maade vil bidrage til at maalet naaes.»

De greide å opprettholde en mobilisering, og det ble arrangert oppfølgende møter i 1920 og 1921. Elsa Laula Renbergs innsats blir i dag høyt verdsatt i det samiske samfunnet. Åpningsdagen for landsmøtet i 1917, 6. februar, markeres i dag som samenes nasjonaldag i Norge, Sverige, Finland og Russland.

Mål for Sametingets arbeid med likestilling:

- Et samisk samfunn med like rettigheter og muligheter for alle.

Utgangspunktet for å nå dette målet er at likestilling berører alle samfunnsområder og skal være en integrert del av Sametingets arbeid, uavhengig av blant annet kjønn, funksjonsevne, etnisitet og legning. Likestilling er derfor et aspekt ved alle politikkområdene i Sametinget, og likestilling skal derfor være en integrert del av hvert fagområde.

Bekjempelse av vold, overgrep, hatytringer og hatkriminalitet er prioriterte områder i Sametingets arbeid. Meldingen vil legge et grunnlag for Sametingets likestillingspolitiske innsatsområder, utfordringer, mål og strategier.

I arbeidet med likestilling er det viktig å ha innsikt i utfordringene ved kombinasjoner av diskrimineringsgrunnlagene, såkalt interseksjonalitet. Som same og funksjonshemmet vil man eks. kunne møte andre utfordringer og ha behov for andre tiltak for å få et likeverdig tilbud, enn majoritetsbefolkningen for øvrig.

1.1 Bakgrunn

Sametingets første handlingsplan for likestilling gjaldt for perioden 2009-2013. Her sto det: «Bakgrunnen for handlingsplanen var å synliggjøre arbeidet med likestilling, og samtidig bidra til at likestillingsarbeidet ikke bare ble ord, men også handling.» Planen hadde tre innsatsområder: Likestilling mellom kjønnene, toleranse for ulike seksuelle legninger og bekjempelse av vold i nære relasjoner. Handlingsplanen har senere vært fulgt opp med Sametingsrådets likestillingspolitiske redegjørelse i 2012.

I Muohtačalmmit – erklæringen, politisk plattform for Sametingsrådet i perioden 2017-2021, uttrykkes det: «Samarbeidspartnerne vil arbeide for et samfunn med likeverd for alle mennesker uavhengig av kjønn, legning, religion eller kulturell og sosial bakgrunn. Tiltakene for et likestilt Sápmi må spenne vidt, fra holdningsskapende arbeid i samfunnet, i skolesystemet og arbeidslivet, til opplæring av personell innen profesjonsutdanningene.»

I samme erklæring er en sametingsmelding om LHBTIQ+ et prioritert innsatsområde for å sikre LHBTIQ+ personer likeverdighet. Dette er et av innsatsområdene i likestillingsmeldingen og inneholder også mål og strategier for denne gruppen.

Sametinget har i perioden 2018 – 2020 behandlet 5 likestillingspolitiske redegjørelser som grunnlag for en melding om Sametingets likestillingspolitikk:

- Sametingsrådets likestillingspolitiske redegjørelse om seksuell orientering og kjønnsidentitet (2018)
- Sametingsrådets likestillingspolitiske redegjørelse om vold i samiske samfunn (2019)
- Sametingsrådets likestillingspolitiske redegjørelse om funksjonsnedsettelse (2019)
- Sametingsrådets likestillingspolitiske redegjørelse om hatytringer og hatkriminalitet (2019)
- Sametingsrådets likestillingspolitiske redegjørelse om kjønnslikestilling (2020)

I 2020 innvilget Sametinget tilskudd til samiske likestillingsorganisasjoner som utgjorde 314 000 kr og 350 000 kr til tiltak i arbeidet mot vold i nære relasjoner i samiske samfunn.

1.2 Prosess

Fag- og politikkområdet likestilling har vært i sterk utvikling de senere år i Sápmi. Et sterkt engasjement i det samiske samfunn om vold i nære relasjoner, toleranse for ulike kjønnsuttrykk og seksuelle legninger, hatytringer, kjønnslikestilling og funksjonsnedsettelse, har bidratt til åpenhet og politisk fokus. Denne utviklingen har bidratt til at Sametingsrådet har engasjert seg på flere områder enn tidligere, eks. hatytringer og likeverd og toleranse for samer med funksjonsnedsettelse.

Sametingets arbeid er nasjonalt så vel som internasjonalt. Samhandling og kontakt med andre urfolk om likestilling gir kunnskap om utfordringene internasjonalt på feltet. Sametingets årlige deltakelse på FNs kvinnekommisjon har vært verdifull.

I den senere tid har det pågått en diskusjon om hvordan feminisme skal forstås i urfolkssammenheng. Kampen for feministiske rettigheter må forstås i lys av et minoritetsperspektiv og kommer ofte i tillegg til andre pågående rettighetskamper. Viktige spørsmål er hva samiske kvinner trenger for å være likeverdig samiske menn.

Kontakt med samiske miljøer og organisasjoner er viktige samarbeidspartnere til Sametingsrådets politikkutvikling på feltet. Samiske kvinneorganisasjoner er viktige bidragspartnere til Sametingets arbeid. Sámi NissonForum og Sáráhká har i mange år arbeidet for likestilling i det samiske samfunn. Det er innværende periode ingen fungerende samiske likestillingsorganisasjoner for menn, og dette er utfordrende med tanke på likestillingsperspektiv fra alle kjønn. Sametinget er avhengig av at organisasjonene utfordrer oss på likestillingsspørsmål og at de fremmer likestillingspolitiske saker i samiske samfunn generelt.

Det er også utviklet godt samarbeid med flere andre organisasjoner og institusjoner i Norge. Her kan nevnes:

- Det er inngått samarbeidsavtale med Likestillings- og diskrimineringsombudet i 2018.
- Sametinget har samarbeidet om ulike arrangementer med Fokus, Utsatt mann, Kriesesentersekretariatet, Norges institusjon for menneskerettigheter og Kvinnefronten. Denne lista er ikke uttømmende, men viser noen av samarbeidspartnerne.

- Sametinget har, i samarbeid med Justisdepartementet, finansiert forskningsrapporten: «Om du tør å spørre, tør folk å svare.» Rapporten belyser hjelpeapparatets utfordringer i møte med samiske voldsutsatte.
- Sametinget har de siste årene hatt faste markeringer av Kvinnedagen, 8. mars, og FNs internasjonale dag for avskaffelse av vold mot kvinner, 25. november.

2. Innsatsområder

Innsatsområdene er kjønnslikestilling, seksuell orientering og kjønnsidentitet, vold i samiske samfunn, likeverd og toleranse for samer med funksjonsnedsettelse, og hatytringer og hatkriminalitet.

2.1 Kjønnslikestilling

Sametingets plenum 2017-2021. Foto: Kenneth Hætta.

2.1.1 Rammer og definisjoner

Kategorien «kjønn»

Status for likestilling mellom kjønn blir vist med utgangspunkt i de juridiske kjønnskategoriene «kvinne» og «mann». Dette er fordi offentlig statistikk som inkluderer kjønnsvariabler, i hovedsak baserer seg på de to kjønnskategoriene «kvinne» og «mann» som myndighetene registrerer.

Dette innebærer at kjønnslikestillingsstatusen for blant annet transpersoner ikke er med i tallmaterialet. I delkapittelet om seksuell orientering og kjønnsidentitet er andre kjønnsidentiteter og kjønnsuttrykk beskrevet ytterligere.

Kjønnslikestilling

Likestilling mellom kjønn betyr at kvinner og menn kan delta i samfunnet på like vilkår (NOU 2012:15, 2012; Danielsen, Larsen og Owesen, 2013). Å delta på like vilkår innebærer å ha like muligheter, rettigheter og livssjanser. Det innebærer også å være inkludert, å være fri fra vald, tvang, marginalisering og diskriminering (Danielsen, Larsen og Owesen 2013, NOU 2012:15, 2012).

Når vi snakker om likestilling, er det ikke nok bare å se på forskjeller mellom kvinner og menn. Det er variasjoner og forskjeller innenfor kvinner som gruppe og menn som gruppe. For eksempel kan ei minoritetskvinne ha ulike levekårsutfordringer og forutsetninger som, i tillegg til kjønn og etnisitet, blir påvirket av sosioøkonomisk bakgrunn, generasjon og alder, utdanningsnivå, funksjonsevne, seksuell orientering, kjønnsidentitet eller kjønnsuttrykk. Det betyr at forskjeller i utdanning, lønn, helse og andre livsområde kan ha sammenheng med flere faktorer enn kjønn.

Statusbildet av kjønnslikestilling som vi presenterer her, må ses i sammenheng med kunnskap om de andre diskrimineringsgrunnlagene.

Kjønnsroller og kjønnsstereotyper

Kjønnsrolle er en samling av normer og forventninger knyttet til det å være mann eller kvinne, gutt eller jente. Kjønnsrollene bestemmer gjerne tankemønstre, følelser og adferd. De gir også forventninger til hva man bør mene og interessere seg for.

Stereotypi er en generalisert forestilling om hvordan en bestemt gruppe mennesker er, for eksempel om visse nasjonaliteter eller yrkesgrupper. Denne type forestilling endres ikke ved konfrontasjon med individer fra de respektive gruppene selv om disse individenes egenskaper ikke stemmer overens med stereotypien. Med kjønnsstereotyper menes det en overgeneralisering av hvordan gutter og jenter skal se ut og oppføre seg.

I Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress (NKVTS) sin rapport nr. 2 2017 *«Om du tør å spørre tør folk å svare» Hjelpeapparatets og politiets erfaringer med vold i nære relasjoner i samiske samfunn* kommer det fram at det tradisjonelt eksisterer et ideal for samiske kvinner og menn å være sterke og hardete individer, som ikke viser svakhet, men står støtt og tåler alt.

Endringer og modernisering i de samiske samfunnene utfordrer etablerte kjønnsroller. Særlig i tilknytning til tradisjonelle næringer, er det en sterk mannsdominans som gjør at normalitet og normer defineres ut fra menn. Det har vært en tendens i de samiske samfunnene til ikke å snakke åpent om bestemte temaer, som kjønn, seksualitet, overgrep og konflikter. De siste årene har økt fokus på blant annet likestilling gjort det enklere å snakke om kjønnslikestilling, ulike kjønnsidentiteter og vold i de samiske samfunnene.

I dag eksisterer det fortsatt kjønnsstereotyper i de samiske samfunnene som bidrar til blant annet seksualisering av kvinner. Innslag av humor som omhandlet kjønnsstereotyper som tidligere ble forbigått uten reaksjoner blir i dag konfrontert i større grad. Samtlige samiske institusjoner har et ansvar for å bidra i debatten om kjønnsroller, og herunder kvinnesyn og andre holdninger mot kjønnene.

Skipper Sandra:– Mannfolkene snakker babyspråk til meg

Forsikringsselskapet trodde hun ringte feil og båtselgere snakker babyspråk.
Dette er virkeligheten for skipper og fisker Sandra Andersen Eira.

Astrid Krogh
@AstrKrogh
Journalist

Publisert 18. feb. 2017 kl. 09:09

Artikkelen er flere år gammel.

– Jeg ringte forsikringsselskapet for å forsikre den nye båten. Jeg rakk bare å presentere meg før jeg fikk beskjed om at jeg måtte ha ringt feil ettersom de forsikrer fiskebåter.

I november i fjor bestemte Sandra Andersen Eira seg for å kjøpe egen sjark og ansette sitt eget mannskap. Siden da har diskrimineringen økt, ifølge henne.

Foto: Skjermdump fra NRK.no²

2.1.2 Status og utfordringer

Norge er rangert som et av de mest likestilte landene i verden, nummer 2 av 153 land ifølge Global Gender Gap Report 2020. I denne rapporten er det områdene arbeidsliv og økonomi, utdanning, helse og politikk som blir målt.

Selv om Norge totalt sett skårer bra og regnes som et av verdens mest likestilte land, viser indeksen også utfordringer. Blant annet ligger Norge på 95. plass når det gjelder år med forventet god helse og på 31. plass når det gjelder likestilling i utdanning. Balansert deltaking av kvinner og menn i politiske og offentlige beslutningsprosesser var et av fem hovedområder i Europarådets likestillingsstrategi i 2014–2017. De fire andre områdene handler om å motarbeide kjønnsstereotyper og sexisme, forebygge og motarbeide vold mot kvinner, garantere lik tilgang for kvinner til retten, og å arbeide for likestillingsintegrering i politikk.

I og med at det samiske samfunn i liten grad har egne kategorier i det meste av publisert statistikk er det spesielt utfordrende å få gode analyser på de fleste fagfelt som er rettet inn mot samiske forhold. Sametinget har ved flere anledninger problematisert dette og vil følge opp dette i ulike prosesser. Der det har vært grunnlag for slike analyser viser det seg at det

² https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/skipper-sandra_-mannfolkene-snakker-babysprak-til-meg-1.13381964

er forskjeller mellom det norske og samiske samfunn som gir grunnlag for særskilt tilpasset politikk og tiltak, for eksempel innenfor helse og vold. Det er også slik at de analysene som kan presenteres er de som berører samiske flertallsområder der man vet at samer utgjør et flertall av befolkningen.

Et annet eksempel er prosessen som ble igangsatt tidlig på 2000-tallet da det var en tydelig skjev representasjon mellom kvinner og menn valgt inn på Sametinget. Kunnskap om dette gjorde det mulig å gjennomføre tiltak for å rette opp denne skjevheten og Sametinget har i dag en tilnærmet lik representasjon av kvinner og menn.

Likestillingsarbeidet skal angå alle

Likestilling mellom kjønnene handler om selvbestemmelse, rettferdighet og likeverd, både kollektivt og individuelt. Kvinner og menn skal ha de samme rettighetene, pliktene og mulighetene på alle samfunnsområder. Respekt for individet og for hverandre er viktig i denne sammenhengen. For å oppnå reell likestilling, vil det i noen tilfeller være nødvendig å iverksette ulike tiltak for kvinner og menn.

Kjønnslikestilling oppfattes ofte som kvinnesak, men ansvaret og premissene for et likestilt samfunn ligger hos alle.

Sametinget bør gå foran som et godt eksempel når det gjelder likestilling. I inneværende periode har Sametinget tilnærmet lik kjønnsrepresentasjon blant de valgte representantene. For at Sametinget skal oppnå legitimitet i den samiske befolkning, er det viktig at samepolitikken angår alle. Det er ikke nok å vise til jevn representasjon av begge kjønn i styrer og råd. Saksområdene og prioritering av saker må også ha en klar likestillingspolitisk profil. I tillegg må det samarbeides med likestillingsorganisasjoner som består av alle kjønn for å få inn flere perspektiver på likestillingsarbeidet.

Sikre kvinner og menns deltakelse i styrer og verv

I de samiske samfunnene generelt, og i Sametinget spesielt, er det viktig å ha fokus på lik kjønnsrepresentasjon i styrer og verv på alle nivå. Lik medvirkning der politiske beslutningsprosesser iverksettes er ønskelig både ut fra et rettferdighetssyn, demokratisk hensyn og ut fra et ønske om å kunne utnytte menneskelige ressurser på best mulig måte. Saksområdene må ha en lik kjønnsrepresentasjon.

Utdanning

Ettersom etnisitet ikke registreres i offisielle registre, finnes det ikke systematisk statistikk over utdanning i den samiske befolkningen. Statistisk sentralbyrå (SSB) laget statistikk ut fra en geografisk tilnærming med vekt på samiske bosettingsområder nord for Saltfjellet, omtalt som STN-området³. Statistikken sier noe om befolkningen som bor i området, og ikke samer generelt. Tall fra sørsamisk område ikke er med i statistikken fra STN-området.

Det er høyere frafall i STN-området enn i de øvrige områdene nord for Saltfjellet og i landet som helhet.⁴ Det er høyere frafall i de yrkesfaglige studieprogrammene enn i de

³ STN-området: <https://sametinget.no/stipend-og-tilskudd/tilskudd/naring/virkeomradet-for-tilskudd-til-naringsutvikling-stn-området/>

⁴ Sønstebo, A. (2018). Samisk statistikk 2018. Oslo-Kongsvinger: SSB.

studieforberedende. Det er flere gutter enn jenter som faller fra.⁵ Videre er det en klar sammenheng mellom foreldrenes utdanningsnivå og frafall.

Det har vært en nedgang i antall elever som slutter underveis i videregående opplæring i STN-området de siste årene. Avstanden mellom frafall i STN-området og landet for øvrig blir stadig mindre.⁶

Innenfor utdanningsnivå og yrkesvalg er det tydelige forskjeller mellom kvinner og menn i de samiske områdene. Tallene fra SAMINOR-prosjektet og Statistisk sentralbyrå gir ikke grunnlag for å si noe generelt om den samiske befolkningens utdanningsnivå, men kun for befolkningen innenfor noen områder. Gjennom SAMINOR-prosjektet finnes det tall fra enkelte kommuner i Nord-Norge og Trøndelag. Det er små forskjeller i utdanningsnivå mellom den samiske befolkningen og befolkningen for øvrig når vi ser begge kjønnene under ett. Derimot er utdanningsgapet mellom samiske kvinner og menn stort, og det har vært økende de siste tiårene.

I samiske flertallsområder har en stor andel av kvinnene høyere utdanning, både i forhold til landsgjennomsnittet og spesielt i forhold til mennene. Menn har derimot et lavere utdanningsnivå sett i forhold til landsgjennomsnittet, og færre menn fullfører høyere utdanning. Dette kan ha en sammenheng med at flere samiske menn enn kvinner jobber i primærnæringene. En studie viser at om lag 2 av 3 som aldri fullførte videregående opplæring som er i bosatt i STN-området, er i arbeid. Det er flere menn enn kvinner som er i arbeid blant dem som har falt fra videregående. Kvinner og menn er sysselsatt i forskjellige bransjer, og studien viser at primærnæringer som jordbruk, skogbruk og fiske i større grad er utbredt blant menn i STN-området enn blant menn i de andre områdene.⁷

Forskning viser at flere samiske menn enn kvinner finner det utfordrende å håndtere både krav fra tradisjonelle næringer og krav fra et moderne utdanningssamfunn. Det er ikke et mål i seg selv at alle skal velge en akademisk retning og oppnå høyere utdanning, men det er derimot ønskelig å tilrettelegge for at flest mulig fullfører videregående skole. Frafall i videregående skole kan få konsekvenser for yrkestilknytning og fremtidig inntekt. Ulike utdanningsnivåer mellom kjønnene er en likestillingsutfordring.

⁵https://bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Etnisitet/utdanning/utdanning_blant_samer_nasjonale_minoriteter_og_personer_med_innvandringsbakgrunn/

⁶ Sønstebo, A. (2018). Samisk statistikk 2018. Oslo-Kongsvinger: SSB.

⁷ Granseth, T. (2015). Gjennomstrømning i videregående opplæring. I Samiske tall forteller 8. Alta: Nordisk Samisk Institutt.

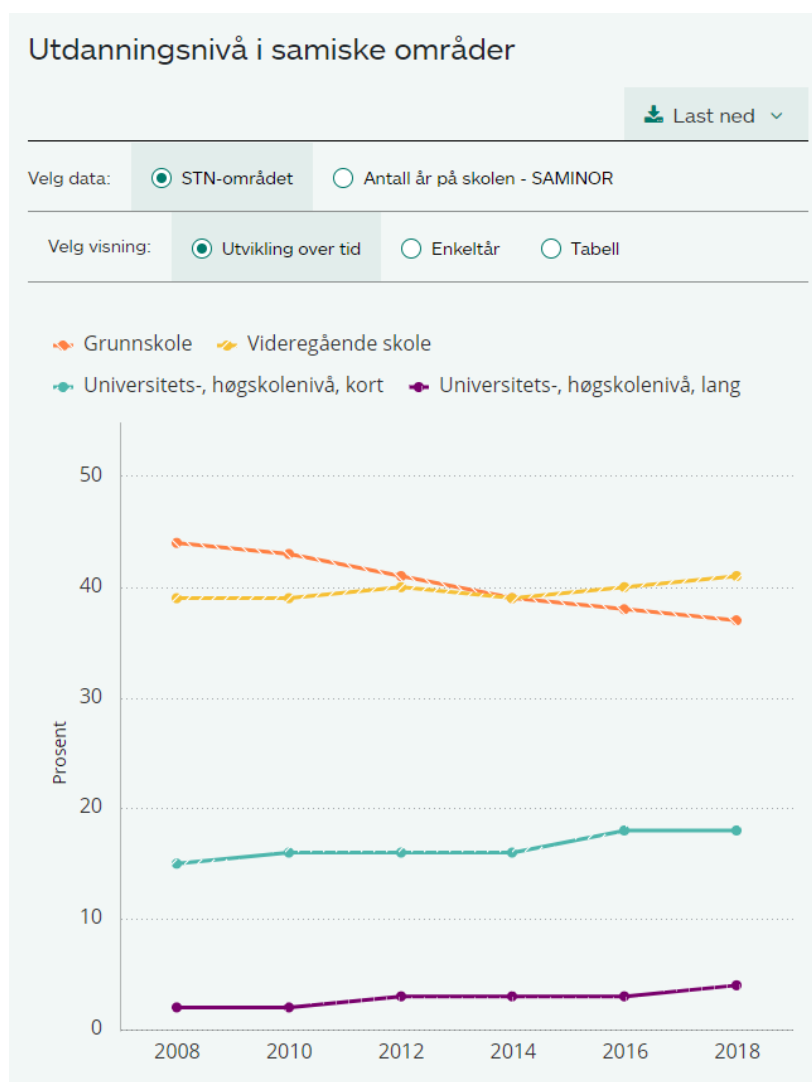

Foto: Skjermdump fra bufdir.no.⁸

Næringsliv og befolkningsendringer

Sametinget utarbeider jevnlig en analyse av utviklingen i samiske områder. Telemarkforskningen fikk i oppdrag å gjennomføre analysen som omfatter 24 kommuner i samiske områder. Analysen viser en oversikt over utviklingen i arbeidsplasser, befolkningsendringer og bostedsattraktiviteten i disse områdene.⁹ Den regionale analysen sier derimot ingenting om kjønnsfordelingen.

Flere samiske institusjoner har kvinnelige ledere. Det er også en større andel av kvinnelige næringslivsledere i samiske områder enn ellers i landet. Innenfor primærnæringene er dette bildet motsatt. Tre av fire siidaandelsinnehavere er menn. Den samme eierstrukturen ser vi innen jordbruket, hvor 4 av 5 utøvende bønder er menn. Blant registrerte fiskere er 97 prosent menn. Alt i alt betyr dette at kvinner har begrenset innflytelse på utviklingen innen primærnæringene og samisk utmarksbruk. Det er lite tilrettelagt både i det samiske samfunnet, og i Norge for øvrig, for at kvinner skal ha muligheten til å etablere seg innenfor

⁸https://bufdir.no/Statistikk_og_analyse/Etnisitet/utdanning/utdanning blant samer nasjonale minoriteter og personer med innvandringsbakgrunn/

⁹Regional analyse for samiske områder: <http://interstats.io:82/rapport/12009/1/1>

primærnæringene. Både rettslige reguleringer og forventinger innad i de samiske samfunnene gir utslag for menn og kvinners yrkesvalg. Ved generasjonsoverganger innenfor tradisjonelle næringer forventes det ofte at menn skal overta driften, og dette innebærer at kvinner reelt sett ikke får mulighet til å utøve disse yrkene som sin hovedinntektskilde.

Samiske kvinner har i mindre grad enn menn mulighet til å etablere seg innenfor tradisjonelle næringer og flytter derfor i mange tilfeller fra bygdene for å ta høyere utdanning. Samiske menn har derimot i større grad mulighet til å etablere seg innenfor tradisjonelle samiske næringer og yrker. Som et resultat av dette blir menn i større grad boende i bygda og har som en konsekvens av dette lavere utdanningsnivå enn samiske kvinner.

Forsker Ann Ragnhild Broderstad ved Senter for samisk helseforskning ved Universitetet i Tromsø skriver i rapporten Flytting til byer fra distriktsområder med samisk bosetting (2011) at det er en forholdsvis stor flyttestrøm ut av distriktskommuner, ut av samiske distriktskommuner. Flyttestrømmen er så stor at den vil påvirke befolkningstallet betydelig.

Rapporten viser at nesten fire av ti personer har forlatt samiske distrikter og blitt byborgere. Det er urovekkende at unge mennesker forlater distriktene og analysen viser at flest kvinner har flyttet i perioden forskerne har sett på. Det er i og for seg ikke noe nytt at kvinner oftere flytter ut av distriktene og inn til byene enn det menn gjør. Konsekvensen er at man får en reell endring i demografien i disse samfunnene. Når stadig flere kvinner forlater de tradisjonelle samiske lokalsamfunnene og flytter inn til byer og sentrale steder så forrykkes både kjønns- og aldersbalansen i de samiske lokalsamfunnene.

Et kjønnsdifferensiert arbeidsliv

Primærnæringene reindrift, jordbruk og fiske har tradisjonelt utgjort en betydelig del av næringslivet i samiske områder. Disse næringene har fortsatt en svært viktig plass i store deler av grunnlaget for sysselsetting og bosetting i disse områdene. Næringslivet i samiske områder har tradisjonelt sett båret preg av å være kjønnsdelt. Dette gjelder særlig innenfor primærnæringene og spesielt innenfor reindrift og fiskerinæringen der menn i stor grad har tatt seg av det praktiske arbeidet. Denne kjønnsdelingen har også medført at flest menn har etablert seg innenfor reindrift og fiskeri mens kvinner har etablert seg innen duodji og andre tradisjonelle kvinneyrker innenfor service og handel.

Forutsetningen for et robust næringsliv er at det skapes et mer differensiert arbeidsmarked med større bredde i ulike type virksomheter og et arbeidsliv med større balanse mellom kjønnene. I dagens næringsliv ser man en dreining der kvinners rolle gradvis blir styrket. Det er flere kvinner som etablerer seg innen tradisjonelle mannsyrker og kvinners innflytelse i primærnæringene blir styrket. Det er likevel en vei å gå når det gjelder å befeste kvinners innflytelse og deltakelse i tradisjonelle mannsyrker.

Sametinget har et særskilt ansvar for duodji, og har ordning med driftstilskudd og stipend for duodjiutøvere. Som duojár arbeider vedkommende oftest som selvstendig næringsdrivende eller som en del av en familiebedrift. Det er forskjell mellom produksjon til eget bruk og produsere duodji for salg. De siste års rapporter viser at det er langt flere kvinnelige heltids duodjiutøvere enn menn. Dette kan ha sammenheng med kjønnsrollemønsteret med henhold til hard og myk duodji. Flest menn arbeider med hard duodji som tre, horn, bein- og metall, og flest kvinner arbeider med myk duodji som skinn- og pels, tekstil, veving og strikking. Tallene fra de siste årene viser dessuten at søkere av driftstilskudd for duodjivirksomhet domineres av kvinner og relativt små bedrifter. Dessuten viser rapportene at veldig mange duodjiutøvere har annet lønnet arbeid i tillegg til duodji.

Likestillingsperspektiv implementeres i rettighetsarbeidet

I Sametingets arbeid med rettigheter og selvbestemmelse legges viktige strukturer for arbeidet med utviklingen av samiske samfunn. I dette arbeidet er det ofte de materielle rettighetene som har blitt vektlagt. Det vil si rettigheter til land og vann, og til ressursene i disse områdene. Tradisjonelt har dette saksfeltet vært dominert av menn. I forlengelsen av rettighetsarbeidet i Sametinget vil likestillingsperspektivet i arealforvaltningen være av stor betydning. I rettighetsarbeidet må de immaterielle rettighetene innlemmes i større grad. Den senere tid har Sametingets rettighetsarbeid favnet flere saksområder, som retten til samisk barnehagetilbud, rett til opplæring i og på samisk, retten til et liv uten vold, og samiske barns rettigheter i møte med barnevernet.

I Sametingets klima-, miljø- og arealpolitikk er likestillingsperspektivet viktig, særlig med tanke på overføring av tradisjonell kunnskap til neste generasjon.

Globalt vil Sametinget bistå urfolkskvinnenes kamp mot fattigdom gjennom økt adgang til skole og utdanning. Sametinget har gjennom flere år arbeidet med urfolks rettigheter. Gjennom vår deltakelse i Commission on the Status of Women (CSW) har Sametinget løftet urfolkskvinnens sak gjennom egne arrangementer og i innspill til sluttdokumenter. Sametinget er også bidragsyter i forberedelse og gjennomføring av neste urfolkskvinnekonferanse i regi av FIMI (International Indigenous Women's Forum).

Mangel på statistikk til gode analyser og politikkutvikling

Det er en utfordring at det ikke finnes tilstrekkelig god statistikk som gir grunnlag for gode analyser og politikkutvikling innenfor likestillingsarbeid i det samiske samfunn. Dette er en utfordring som berører de fleste innsatsområder.

2.1.3 Mål

Et samisk samfunn med reell likestilling mellom kjønnene.

2.1.4 Strategier

- Bidra til at kvinner og menn skal ha de samme rettighetene, pliktene og mulighetene på alle samfunnsområder.
- Arbeide for lik kjønnsrepresentasjon i beslutningsorganer i samiske samfunn.
- Bidra til økt demokratisk deltakelse for kvinner og menn gjennom Sametingets valgforberedende arbeid.
- Bidra til at flere unge menn og kvinner deltar i samepolitikken.
- Legge til rette for et mer robust og differensiert arbeidsliv der kvinners rolle, deltakelse og innflytelse styrkes.
- Legge til rette for at samisk likestillingsarbeid forankres i institusjoner og organisasjoner, og speiles i samfunnsdebatten.
- Innarbeide tydelig likestillingsprofil på Sametingets virkemiddelordninger, og spesielt i sektorer med store lønnsforskjeller.
- Legge til rette for økt forskning og statistikk på fagfeltet likestilling, herunder ulikheter knyttet til utdanning og frafall i videregående opplæring.
- Sette økt fokus på kjønnsperspektiver i Sametingets internasjonale arbeid.

- Økt innsats for å fremme likestilling i primærnæringene, samt avdekke strukturell forskjellsbehandling i lovverket, da spesielt rettet mot kvinner i reindrifta.

2.2 Seksuell orientering og kjønnsidentitet

vástit

lea go dá dávda

vai lea go dušše mu

luondu¹⁰

Ánne Márrjá Guttorm Graven

– Denne prisen deler vi med hele Sápmi

Til stående applaus og jubel ble den gjeveste prisen på Gaygalla 2018 «Årets LHBT- person» utdelt til Sápmis Runar Myrnes Balto og Mikkel Eskil Mikkelsen.

Runar Myrnes Balto og Mikkel Eskil Mikkelsen på rød løper sammen med kulturministeren Trine Skei Grande.
FOTO: EWA-MARI HEDMAN / NRK SÁPMI

Biret Ravdna Eira
Journalist

Ewa-Mari Hedman
Fotograf

Publisert 5. feb. 2018 kl. 16:26
Oppdatert 5. feb. 2018 kl. 17:17

Artikkelen er
mer enn to år
gammel.

– Jeg skjelver, dette er stort! Vi har vunnet prisen der det er veldig mange viktige folk som er våre mednominerte, også står vi her som den store vinneren, sier en preget Mikkelsen på scenen.

Foto: Skjermdump fra NRK.no.

Seksuell orientering og kjønnsidentitet har for mange vært spesielt utfordrende i samiske samfunn. I prosessen med dette arbeidet er det blitt tydelig at det er viktig å utvikle begrep

¹⁰ Graven, A. M. G. (2019). *Suorbmageažis*. Romsa: Gollegiella lágádus, s. 21.

på de samiske språk som gjør det enklere og mer naturlig å snakke om tema og ta viktige debatter om seksuell orientering og kjønnsidentitet på samisk.

2.2.1 Rammer og definisjoner

Seksuell orientering: Seksuell orientering handler om hvem vi blir forelsket i, seksuelt tiltrukket av, og ønsker å være sammen med.

De vanligste seksuelle orienteringene er heterofil, homofil, bifil og lesbisk. Noen bruker også skeiv. LHBTIQ er en forkortelse for lesbiske, homofile, bifile, transpersoner, interkjønnpersoner og queer. Det er et samlebegrep for disse minoritetsgruppene, og brukes oftest som forstavelse; for eksempel LHBTIQ-personer, LHBTIQ-perspektiv og LHBTIQ-forskning.

Kjønnsidentitet: En persons indre opplevelse av å være kvinne, mann, både kvinne og mann eller ingen av delene. De fleste identifiserer seg med det kjønn de ble tilskrevet ved fødsel, men ikke alle.

Heteronormativitet: Heteronormativitet betyr at heteroseksualitet og ciskjønn stort sett alltid blir tatt for gitt når mennesker møtes. Heteronormen omfatter de kulturelle og sosiale institusjoner, normer, praksiser og språk som reflekterer at samfunnet og kulturen forutsetter at alle mennesker er heterofile.

Den heteronormative seksualiteten har fokus på reproduksjon, og den heterofile kjernefamilien blir naturgitt og universell. Det gjør at LHBTIQ-personer blir sosialt usynlig og annenrangs. I et heteronormativt samfunn er alle ikke-heterofile i minoritet og antas å være heterofile med mindre det motsatte er bevist.

Lesbisk: å være lesbisk handler både om praksis, tiltrekning og identitet. En lesbisk kvinne tiltrekkes av eller forelsker seg i personer av samme kjønn, altså andre kvinner. Både cispersoner og transpersoner kan være lesbiske.

Homofil: å være homofil handler både om praksis, tiltrekning og identitet. En homofil mann eller kvinne tiltrekkes av eller forelsker seg i personer av samme kjønn. Både cispersoner og transpersoner kan være homofile.

Bifil: å være bifil handler både om praksis, tiltrekning og identitet. En bifil person tiltrekkes av eller forelsker seg i mennesker uavhengig av hvilket kjønn den andre har. Bifil som begrep, levemåte eller identitet, bryter med en forståelse om at befolkningen kan deles inn to grupper, heterofile og homofile. Bifile kan dermed oppleve usynliggjøring, ikke å bli tatt på alvor og annen diskriminering blant både heterofile og homofile.

Transperson: transperson er et paraplybegrep for personer som har et utseende eller identitet som uttrykker et annet kjønn enn det som ble registrert for dem ved fødsel. Ordet transperson er en oversettelse av det engelske «transgender».

Det vanligste er å ha en identitet eller kjønnsuttrykk som er motsatt det biologiske utgangspunktet, mann-til-kvinne (MtK) eller kvinne-til-mann (KtM). Noen transpersoner føler at de verken er menn eller kvinner og utfordrer vårt todelte kjønnssystem ved å innta plassen som et tredje kjønn, eller ved ikke å definere seg i kjønnskategorier overhodet.

Transseksuelle blir internasjonalt regnet inn under paraplybegrepet, men dette er det en pågående debatt omkring i Norge.

Å ha en transidentitet handler om en persons selvopplevde kjønnsstilhørighet eller hvordan denne uttrykkes. Det sier ikke noe om personens seksualitet eller seksuelle legning. Transpersoner kan være skeive, lesbiske, heterofile, bifile eller homofile. Transperson, eller kortformen «trans/trans*», er det motsatte av å være cisperson – de som føler seg som sitt medfødte biologiske kjønn.

Interkjønn: Interkjønn (på engelsk: intersex) er et paraplybegrep som viser til kroppslig mangfold blant personer født med atypiske kjønnskarakteristika. Kjønnskarakteristikaene blant interkjønnpersoner utgjør en sammensetning av kromosomer, hormoner, kjønnskjertler og/eller genitalier som bryter med en binær forståelse av kvinnelige og mannlige kropp. I norsk helsepraksis er betegnelsen «usikker kroppslig/somatisk kjønnsutvikling» rådende.

Noen interkjønntilstander er synlige ved fødsel, mens andre ikke oppdages før ved pubertet eller i voksen alder. Det er grunn til å tro at en del interkjønntilstander aldri blir oppdaget.

Queer: queer er det engelske ordet for skeiv. Queer brukes som en samlebetegnelse for de som ikke ønsker å bli plassert i en bestemt identitetskategori basert på hvilken seksuell orientering de har eller hvilket kjønn de tilhører.

Cisperson/ciskjønnnet/cis: Å være cisperson/ciskjønnnet/cis betyr at du identifiserer deg med det biologiske kjønn du ble tildelt ved fødsel. En ciskvinne ble tildelt kjønn som kvinne ved fødsel og identifiserer seg som kvinne, og en cismann ble tildelt kjønn som mann ved fødsel og identifiserer seg som mann. Begrepet er tatt i bruk som en motsats til transperson/transkjønnet/trans, og tydeliggjør at alle har en kjønnsidentitet. Både heterofile, bifile, homofile, lesbiske og interkjønnpersoner kan være cispersoner.

Sámi Giellagaldu har normert termer på dette fagfeltet i februar 2018:

<http://www.giella.org/meetings/90VVh9KWTCMWyKuAs4skc>

2.2.2 Status og utfordringer

Lesbiske, homofile, bifile, trans,- interkjønn- og queerpersoner (LHBTIQ-personer) opplever mer diskriminering enn befolkningen for øvrig.¹¹ På den bakgrunn kan det være grunn til å anta at LHBTIQ-personer med samisk bakgrunn opplever mer diskriminering enn befolkningen for øvrig, og også innad i forhold til LHBTIQ-personer uten samisk bakgrunn. Det mangler imidlertid forskning på dette området og vi har svært lite kunnskap om LHBTIQ-personer med samisk tilhørighet. Med utgangspunkt i andre norske studier som er gjort på dette området kan vi allikevel se tendenser som er viktige for å få mer kunnskap om spesifikt samiske utfordringer.

Forskningsrapporter forteller om bedre levekår for lesbiske og homofile i dag enn for ti og tjue år siden, og holdningene overfor LHBTIQ-personer blir stadig mer positive. Likevel vet vi at det for mange fortsatt byr på utfordringer å være LHBTIQ. Fremdeles er det LHBTIQ-personer som føler at de må skjule sin identitet. Levekårene er på flere områder gjennomsnittlig dårligere, og selvmordstallene er bekymringsfulle.

Blant homofile og lesbiske er andelen som har forsøkt å ta sitt eget liv mer enn dobbelt så

¹¹ https://bufdir.no/Statistikk_og_analyse/lhbtig/Holdninger/

høy som blant heterofile, og enda høyere for bifile. Større grad av psykisk uhelse gjelder for alle de ikke-heterofile gruppene, særlig for unge under 30 år. På tross av positiv utvikling, har så mange som 19 % av bifile kvinner, 12 % av lesbiske, 11 % av bifile menn og 10 % av homofile menn rapportert om selvmordsforsøk. Andelene blant heterofile kvinner og heterofile menn ligger på 5-6 %.

Trakassering og mobbing av LHBTIQ-personer i skole og utdanning: I Anderssen og Malteruds levekårsundersøkelse fra 2013 ble respondentene spurt om de har blitt trakassert på studiestedet minst en gang i løpet av de siste 12 månedene, og hvem de opplever å ha blitt trakassert av. Det var flest blant homofile menn som oppga at de hadde blitt mobbet av medstudenter og lærere. I denne gruppen hadde 37 % blitt mobbet av medstudenter.

Lesbiske, homofile og bifile har hatt diskrimineringsvern i arbeidslivet siden 1998. Transpersoner fikk vern mot diskriminering fra 2014 og nylig har arbeidsgivere fått plikt til å gjennomføre tiltak for likestilling på alle diskrimineringsgrunnlagene. Mange LHBTIQ-personer kvier seg for å være åpne overfor ledere, kollegaer og klienter.¹²

Intervjuer med lesbiske og homofile samer viser at dette er en gruppe som har opplevd avvisning og diskriminering, men som samtidig er stolte av å være både samer og lesbiske eller homofile. Felles for livsfortellingene til lesbiske og homofile samer er erfaringer med taushet om homoseksualitet, problemstillinger knyttet til identitet og det å leve i små tette samfunn, samt psykiske belastninger.

Samtidig vet vi at det er mange samer som ikke føler seg velkommen eller hjemme i det samiske fellesskapet på grunn av sin kjønnsidentitet, og de blir møtt med taushet. Dette kan vi som fellesskap ikke akseptere. Vi må tørre å snakke om kjønnsidentitet i samisk samfunn. Både om det å være mann, om det å være kvinne og det å ikke føle seg helt hjemme i noen av de to kjønnskategoriene – eller å føle seg hjemme i begge.

Sosiolog Merethe Giertsens artikkel fra 2002 «*En minoritet i minoriteten. Homofile i samiske miljø og samer i homofile miljø*» var det eneste som var skrevet om temaet før rapporten «*Lesbiske og homofile i Sápmi. En narrativ levekårsundersøkelse*» kom i 2009. I rapporten går det fram at fire fenomener er gjennomgående i intervjuene med lesbiske og homofile i samiske samfunn. Dette er tausheten om homoseksualitet, det sterke religiøse innslaget, identitet og tilhørighet til flere minoriteter, og utstøting og sosial ekskludering. I undersøkelsen framgår det også at det er mindre vanskelig å være åpen som lesbisk enn som homofil. Dette kan skyldes at mannsrollen i samiske samfunn kan oppleves å være smal. Det er vanskelig å si sikkert hvor mange homofile og lesbiske samer som lever i Norge i dag, men ifølge studien kan det anslagsvis dreie seg om mellom 1 000 og 1 500 personer. Studien viser til at det samiske lesbiske og homofile miljøet i nord er lite, og at det er få som lever åpent.

Pride-festivaler har bidratt til å skape mer synlighet og inkludering, og Sápmi Pride har blitt arrangert årlig siden 2014. Prosjektet «Queering Sápmi» fra 2013 er et viktig tiltak for større åpenhet. I dette prosjektet har lesbiske, homofile, bifile og transpersoner i samiske samfunn fått komme til ordet og fått fortelle sin historie både i en bok og i en utstilling. De samme fenomenene som levekårsundersøkelsen fra 2009 viser til går igjen i «Queering Sápmi»-prosjektet. Sametinget har også støttet prosjektet økonomisk.

¹² https://bufdir.no/lhbt/LHBT_og_levekar/Hva_sier_forskningen/A_leve_som_LHBT/

I Ane Hedvig Heidrunsdotter Løvolds mastergradsavhandling «*The silence in Sápmi - and the queer Sami breaking it*» fra 2014 blir årsakene bak tausheten utforsket. Årsakene til at det har vært så taust rundt det å være skeiv same, finner Løvold i tre forhold: Læstadianismens sterke posisjon, en særlig sterk heteronormativitet – ideen om at alle er heterofile og at man er mann og kvinne på bestemte måter, samt en ikke-konfronterende kultur.

Berit Margrethe Oskal beskriver i forordet til sin mastergradsavhandling «*Garra boját ja fiinna nieiddat Heteronormativitehta sámi čáppagirjjálašvuodas*» fra 2015 hvordan flesteparten av dem hun snakket med om masteroppgaven ikke visste hva heteronormativitet er. Det er så innarbeidet at de fleste ikke tenker over det. Avslutningsvis viser hun til at et heteronormativt samfunn ikke er like selvsagt for LHBTIQ-personer. Av Oskals analyse fremgår det at LHBTIQ-personer blir usynliggjort og diskriminert og at slik forblir samfunnet uvitende om alternative livsstiler. Hun viser også til at det er nødvendig å synliggjøre og forske mer på heteronormativitet fordi det er den beste måten å hindre diskriminering av LHBTIQ-personer.

Sametingsbygget i Pride-flaggets farger. Foto: Mikkel Eskil Mikkelsen

Situasjonen for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner tilhørende urfolkssamfunn, er knapt nevnt i det internasjonale rettighetsarbeidet for urfolk. I nordamerikanske urfolkssamfunn snakkes det om two-spirited people som refererer til personer som identifiserer seg til å ha både en maskulin og feminin ånd. Begrepet har ulike ord på ulike urfolksspråk, til eksempel Anishinaabemowin som bruker begrepet *niizh manidoowag*.

Sametinget bør gå foran som et godt eksempel i arbeidet med å inkludere kjønnsidentitet og seksuell legning i internasjonalt arbeid. Og da ikke som en samlebetegnelse over spesielt

utsatte grupper i urfolkssamfunn (kvinner, barn, unge, funksjonshemmede, lesbiske, homofile osv), men som ulike grupper med sine egne spesielle utfordringer som arbeides med separat.

2.2.3 Mål

Et samfunn med like rettigheter og muligheter for LHBTIQ-personer.

2.2.4 Strategier

- Være aktive bidragsytere til holdningsskapende arbeid for større åpenhet og aksept om ulike seksuelle orienteringer og kjønnsidentiteter.
- Øke kunnskap om ulike seksuelle orienteringer og kjønnsidentiteter gjennom forskning og utvikling av læremidler.
- I samarbeid med relevante myndigheter, organisasjoner og aktører være med på å sikre et rammeverk som kan ivareta urfolks LHBTIQs rettigheter.
- Stimulere til møteplasser, rom og arena for synlighet og inkludering.

2.3 Vold i samiske samfunn

ii leat dego dat vuosttaš jahki
marjá go huškkohallen
dalle gal dihten
manne ballen¹³

Ánne Márjá Guttorm Graven

Astrid Eriksens forskning «Emotional, physical and sexual violence among Sami and non-Sami populations in Norway» viser at 49 % av samiske kvinner har opplevd fysisk, psykisk eller seksuell vold i et livsløpsperspektiv i motsetning til 35 % blant ikke samiske kvinner. Samiske kvinner rapporterer en høyere forekomst av seksuell vold i barndom enn i befolkningen for øvrig. Samiske menn rapporterer også om mer opplevd vold enn ikke samiske menn i undersøkelsen. Forskningen viser at samisk etnisitet er en risikofaktor for å bli utsatt for vold.

Faculty of Health Science

“Breaking the silence”

**Interpersonal violence and health among Sami and non-Sami. A
population-based study in Mid -and Northern Norway**

Astrid M.A Eriksen

Urfolkserklæringen artikkel 22

2.Statene skal, sammen med vedkommende urfolk, treffe tiltak for å sikre at kvinner og barn tilhørende urfolk er fullt ut beskyttet og sikret mot enhver form for vold og diskriminering.

Vold er et omfattende samfunnsproblem, et menneskerettsproblem, et demokratisk problem, et likestillingsproblem, et kriminalitetsproblem og et folkehelseproblem. Vold i de samiske

¹³ Graven, A. M. G. (2019). *Suorbmageažis*. Romsa: Gollegiella lágádus, s. 27.

samfunn bremser utviklingen av de samiske samfunn og levesett. I denne sammenheng blir arbeidet mot vold overordnet viktig for Sametinget.

«Så lenge vold mot samiske kvinner skjer, er det et brudd på enkeltmenneskets rettigheter og muligheter for utvikling. Så lenge vold forekommer mot menn eller kvinner, bremser det utviklingen av det samiske samfunn og levesett. Vi kan rett og slett ikke godta det.»

Sametingspresident Aili Keskitalo

2.3.1 Rammer og definisjoner

Vold er et omfattende begrep som favner flere typer vold utøvd på ulike arenaer og sammenhenger. Verdens helseorganisasjon (WHO) definerer vold slik: «forsettlig bruk av, eller trussel om, fysisk makt eller tvang, rettet mot en selv, andre enkeltpersoner, eller en gruppe. For å regnes som vold må handlingen resultere i, eller ha høy sannsynlighet for å resultere i død, fysisk eller psykisk skade, eller mangelfull utvikling.»

Den vide definisjonen inkluderer både mellommenneskelig vold, selvpåført vold og kollektiv vold. Rammene for denne meldingen tillater ikke en bred drøfting av alle typer vold som forekommer i de samiske samfunn.

I denne meldingen vil derfor mellommenneskelig vold i nære relasjoner, da inkludert fysisk, psykisk og seksuell vold, behandles. Seksuell vold i de samiske samfunn utenfor nære relasjoner er også inkludert. En del saker består av seksuell vold i nære relasjoner og seksuell vold utenfor nære relasjoner. Tysfjordsakene er eksempler på dette, og viser lovbruddenes kompleksitet.

Selvpåført vold er et problem i urfolkssammenheng. En internasjonal forskningsoversikt konkluderer med at det finnes indikasjoner på høyere forekomst av selvmord blant arktiske urfolk sammenlignet med majoritetsbefolkningen. Denne meldingen går likevel ikke nærmere inn på selvpåført vold.

Kollektiv vold som strukturell vold er definert av Johan Galtung som en form for vold hvor sosiale strukturer eller sosiale institusjoner skader mennesker gjennom å forhindre at deres grunnleggende behov oppfylles. I denne meldingen kan den sees på som en del av bakteppet som fornorskningspolitikken er, og de strukturelle overgrep samer i dag opplever.

2.3.2 Status og utfordringer

Vold rammer alle kjønn, legninger, funksjonsnivå og aldre. Fra forskning vet vi at kvinner er mest utsatt for vold, og vi vet at jenter er mer utsatt enn gutter. Samtidig er det viktig å påpeke at vi vet lite om vold mot gutter og menn, og at det trengs mer kunnskap og forskning for å vite mer om hvilke tilbud som det er behov for å gi et likeverdig tjenestetilbud til denne gruppa.

Sametingets politiske arbeid i denne saken gjelder alle typer voldsutsatte, uavhengig av kjønn, legning, alder og funksjonsnivå. Volden som samfunnsfenomen må bekjempes på flere nivå og trenger et overordnet fokus.

I Sametingets redegjørelse om likestilling i 2015 ble behovet for forskning om vold fremhevet. Sametinget har gjennom et samarbeid med Justis- og beredskapsdepartementet vært med på å finansiere og vært oppdragsgiver for forskning utført av Nasjonalt kompetansesenter for vold og traumatisk stress. Dette resulterte i rapporten: «Om du tør å spørre, tør folk å svare» fra 2017¹⁴. Arbeidet er en fokusgruppestudie av hjelpeapparatets og politiets erfaringer med vold i nære relasjoner i samiske samfunn. Fokusgruppene var fordelt i de samiske områdene.

Resultatene viste at:

- Det kan eksistere særlige utfordringer i møte med hjelpeapparat og brukere med samisk bakgrunn, spesielt ved tabubelagte temaer som vold og overgrep.
- Samisk språk og kulturkompetanse hos hjelpeapparat og politi kan bidra til økt tillit og forståelse i møte med voldsberørte.
- Mange med samisk tilknytning mangler fremdeles tillit til storsamfunnet som følge av fornorskningspolitikken. Dette kan påvirke møter mellom berørte av vold med samisk bakgrunn og tjenesteutøvere uten tilstrekkelig språk- og kulturkompetanse.
- Temaet vold holdes innad i familien i samiske samfunn, og særlig i små lokalmiljøer. Dette kan også påvirke ansatte som arbeider med vold og overgrep innenfor det samme tette samfunnet som en selv er en del av.

Norges institusjon for menneskerettigheter (NIM) leverte i 2018 en temarapport om Vold og overgrep i samiske samfunn¹⁵. Her drøftes de menneskerettslige forpliktelsene staten Norge har overfor samiske voldsutsatte. Rapporten kommer med flere anbefalinger hvordan staten kan ivareta sin sikringsplikt overfor samiske innbyggere.

Foto: Skjermdump fra nhri.no¹⁶

I arbeidet mot vold i det samiske samfunn er fenomenet ganning blitt tatt opp ved flere anledninger.

¹⁴ https://www.nkvts.no/content/uploads/2017/03/NKVTS_Rapport_2_2017_samiske_samfunn.pdf

¹⁵ https://www.nhri.no/wp-content/uploads/2018/06/NNIM_temarapport_web.pdf

¹⁶ Ibid.

Nergård omtaler i «Det skjulte Nord- Norge» fra 1994 at ganning er i det norske miljøet kjent som å sette vondt på andre. I det samiske samfunn inngår det i et rettssystem der personer som bryter normer og regler for den kollektive livsførsel, kan settes under press eller avstraffes. Ganning kan også forstås som samers reaksjon på uønskede inngrep fra majoritetssamfunnet.

Ganningens motstykke er helbredelse/ lesing, og man har tradisjoner for renselse eller helbredelse. Den som utøver gann kan ved uønsket bruk av fenomenet miste sine evner. Troen på ganning kan også innebære tro på at psykisk lidelse er noe som er påført deg av andre. Troen på gann og dens makt vil nok kunne variere både geografisk og generasjonsmessig.

I konteksten av vold og overgrep kan ganning, eller trusler om ganning, blant annet benyttes både til å skremme voldsutsatte til å gjøre som voldsutøver vil, og til å skremme voldsutsatte fra å fortelle om overgrepene til noen.

Ganning er fortsatt et tabubelagt tema, og i det åpne er det få som vil vedkjenne seg at de tror på ganning. I det skjulte er tallene sannsynligvis høyere, og det er viktig å ta høyde for denne formen for vold når det gjelder samiske samfunn.

Tysfjordsakene

Avdekningen av flere seksuelle overgrep, vold og omsorgssvikt i Tysfjord i 2016 var på mange måter et tidsskille i de samiske samfunn. Omfang, alvorlighetsgrad og det lange tidsrommet disse overgrepene hadde foregått, rettet offentlighetens søkelys mot problematikken. Fortielse, tilknytning til læstadianske menigheter og myndighetenes unnfalldenhet viste behovet for å arbeide langsiktig og på flere arenaer.

Politiet i Nordland satte i gang etterforskning etter at elleve kvinner og menn sto fram i VG i 2016 og fortalte at de var blitt utsatt for seksuelle overgrep i daværende Tysfjord kommune i Nordland. To år med etterforskning har resultert i totalt 161 straffesaker, hvorav 151 saker omhandler seksuelle overgrep. 106 saker er henlagt på grunn av foreldelse. Nærmere 70 prosent av de mistenkte og fornærmede tilhører det lulesamiske miljøet i Tysfjord.

Politiet beskriver i sin rapport¹⁷ noen av de samme utfordringene som er omhandlet i rapporten fra NKVTS. Blant annet ble etterforskningen av sakene vanskeliggjort av det samiske samfunnets manglende tillit til det offentlige. De beskriver også at kompetanse innen samisk språk og kultur er nødvendig for å skape tillit og forståelse i møte med involverte med samisk bakgrunn. På bakgrunn av dette satte regjeringen av midler til særskilte tiltak i Tysfjord.

Prosjektet Jasska ble igangsatt med formål å følge opp de berørte og iverksette forebyggende tiltak for å hindre overgrep i fremtiden. Et av de viktigste oppgavene er tillitsbygging. Prosjektet ble avsluttet i desember 2019. Det ble levert to sluttrapporter; en fra styringsgruppa¹⁸ og en fra prosjektleder.¹⁹ I sluttrapporten fra prosjektleder ble det pekt på positive resultater av prosjektet, men også bekymringer for at samfunnet ikke skal klare å følge opp utfordringene de står ovenfor.

¹⁷ https://kriminalitetsforebygging.no/wp-content/uploads/2017/12/sluttrapport-tysfjord_endelig.pdf

¹⁸ <https://www.fylkesmannen.no/globalassets/fm-nordland/dokument-fmno/tysfjord/sluttrapport-fra-styringsgruppa--jasska.pdf>

¹⁹ <https://www.fylkesmannen.no/globalassets/fm-nordland/dokument-fmno/tysfjord/sluttrapport-prosjekt-jasskatrygg-til--styringsgruppa.pdf>

To av de berørte i Tysfjordsakene har saksøkt kommunen for manglende inngripen og beskyttelse mot vold og overgrep i barndommen. Sametinget har erklært partshjelp i saken, og vil bistå saksøkerne i deres rettsprosess. Saken reiser viktige spørsmål om samiske barns rett til beskyttelse mot vold.

Flere samiske miljø har åpnet opp om voldtekter og overgrep. Viktige skritt på veien til åpenhet om dette tema er tatt, men flere utfordringer gjenstår.

Sametingets arbeid

Sametinget arbeider for holdningsendringer og åpenhet om temaet. Når de fremste folkevalgte i de samiske samfunn løfter problemet er det et viktig signal om åpenhet. Vold må ut av den private sfæren og behandles av rette offentlige instanser.

Ved flere anledninger har Sametinget avholdt arrangementer som har satt søkelys på vold som samfunnsproblem i Sápmi. Markering av FNs internasjonale dag for avskaffelse av vold mot kvinner, 25. november, markeres årlig på Sametinget med ulike arrangementer. Det har vært avholdt flere seminarer og møter på Sametinget hvor vold i de samiske samfunn har vært tema.

Sametinget har samarbeidet med ulike fagmiljøer og organisasjoner som Likestillings- og diskrimineringsombudet, FOKUS forum for kvinner og utviklingsspørsmål, Utsatt mann, Politiet og Krisesentersekretariatet. Dette samarbeidet har vært nyttig og kunnskapshevende, samtidig som problemstillingene i de samiske samfunn har blitt gjort kjent i flere fagmiljø.

Sametinget har også løftet saken på flere internasjonale arenaer. FNs kvinnekommisjons årlige samling har vært viktig i så måte. Temaet har blitt løftet til internasjonale arenaer, og blitt belyst i urfolkssammenheng. Urfolk er mer utsatt for vold enn majoritetsbefolkningen. Dette er nyttig kunnskap som kan peke på årsaker og strategier for å arbeide videre mot vold i den samiske befolkning.

Den samiske befolkning i Norge er i en privilegert posisjon i forhold til andre urfolk i verden, da vi har mulighet til å ha dialog med myndighetene om saker både nasjonalt og internasjonalt. Dette gir oss et moralsk ansvar for å bidra til å bekjempe vold andre urfolk også opplever.

Fremtidige utfordringer

Forskning

Det er fortsatt ikke nok kunnskap om vold i nære relasjoner i samiske samfunn. Den eksisterende forskning på området har gitt oss noe kunnskap, men fortsatt gjenstår det mye før det foreligger et helhetlig kunnskapsgrunnlag. Forskning på voldsutsatte, herunder også barn og voldsutøvere er noen av de behovene som finnes. Samtidig er det også behov for å se voldsutøvelsen i et urfolks perspektiv. Kolonialisering og fornorskning som stressfaktor og årsak til destruktive handlingsmønstre er forhold som vi bør vite mer om. Strukturer som gjør samer særlig sårbare for voldsutsatthet bør sees nærmere på.

Hjelpeapparatet

I dag er det ikke et fullgodt tilbud til personer berørt av vold. Manglende kompetanse i samisk språk og kultur gjør at samiske voldsutsatte og voldsutøvere ikke har samme behandlingstilbud som befolkningen for øvrig. Tilgjengelige krisesentre med samisk språk og kulturkompetanse er eksempler på nødvendige tiltak. Kompetanseheving i helse- og sosialtjeneste, politi, skole og barnevern er nødvendig. Kunnskap om vold i samiske samfunn

må inn i profesjonsutdanningene.

Nasjonal handlingsplan

Forebygging og utforming av tiltak mot vold er et statlig ansvar. Regjeringen er myndighetsorgan i arbeid mot vold, og har ansvar for finansiering av denne sektoren. Det er derfor regjeringens ansvar å utarbeide og finansiere handlingsplaner og tiltak mot vold i de samiske samfunn.

Sametinget har, i samarbeid med flere organisasjoner og institusjoner, arbeidet over lang tid for å få en nasjonal handlingsplan om vold. Regjeringen er i gang med å utarbeide nasjonal handlingsplan om vold i nære relasjoner med eget kapittel om vold i samiske samfunn. Sametinget har vært en aktiv bidragsyter til arbeidet, og har bedt om konsultasjoner på tiltakene i handlingsplanen. Handlingsplanen er planlagt lansert i 2021.

Holdningsendringer

Sametinget kan være med på å endre holdninger og bidra til åpenhet om temaet. Det er behov for å endre kjønnsroller i de samiske samfunn. Åpenhet om temaet fra de fremste samiske tillitsvalgte gir signaler om at temaet må tas på alvor. Det er ikke en privatsak når mennesker utsettes for vold. Det er en sak for politi og rettsvesen. Ansvar og skyld må løftes fra de utsatte og plasseres hos gjerningspersonene.

Fra sentralt hold har det vært uttrykt bekymring for om egen handlingsplan for den samiske befolkning er med på å stigmatisere den samiske befolkning. Sametinget har tilbakevist denne bekymring, og pekt på at ønske om å arbeide mot vold kommer fra det samiske samfunn selv. Det er voldsstatistikken i seg selv som kan være stigmatiserende, ikke tiltak for å bekjempe den.

Implementering av kunnskap og holdninger i skole og barnehage

Godt forebyggende arbeid starter tidlig i livet. Det er også viktig å avdekke overgrep og vold så tidlig som mulig. Samiske elever og barnehagebarn har krav på informasjon om vold tilpasset eget språk og kultur. Sametinget har ansvar for å utvikle samisk pedagogisk materiell og læremidler om vold og overgrep til bruk i skolen. Sametinget fastsetter læreplaner i samisk språk og i samråd med Kunnskapsdepartementet samisk innhold i nasjonalt og samisk læreplanverk.

Barneombudet har i sin rapport «*Alle kjenner noen som har opplevd det*»²⁰ om seksuelle krenkelser pekt på at det ikke finnes opplæringsmateriell til bruk i skolen på samisk om grensesetting, relasjoner og seksuelle krenkelser. Barneombudet peker på Sametingets ansvar for læremiddelutvikling og anbefaler Sametinget å sikre at det utvikles opplæringsmateriale på samisk om temaet.

Sametinget er i en prosess med utvikling av læremidler til bruk i skolen om temaet.

Videre arbeid

Vold i samiske samfunn bør vurderes i en menneskerettslig kontekst. Staten har en plikt til å iverksette positive tiltak for å sikre menneskerettighetene til samiske voldsutsatte. Det følger av Grunnloven § 92 om statens plikt til å respektere og sikre menneskerettighetene, og pålegger staten en aktivitetsplikt for ivaretagelse av rettighetene. Virkemidler som er relevante når det gjelder statens plikt til å sikre menneskerettighetene er lovgivning og effektiv håndhevelse. Staten skal også forebygge risiko for menneskerettsbrudd.

²⁰ <https://www.barneombudet.no/uploads/documents/Publikasjoner/Fagrapporter/Alle-kjenner-noen-som-har-opplevd-det.pdf>

Dersom myndighetene kjenner til en risikofaktor som truer menneskerettighetene, kan det være ansvarsbetingende å ikke benytte sin myndighet til å handle på en slik måte at risikoen elimineres. Manglende tiltak for å beskytte den samiske befolkning mot vold kan derfor vurderes som et brudd på menneskerettighetene.

2.3.3 Mål

Et samisk samfunn hvor alle lever uten frykt, vold og overgrep.

2.3.4 Strategier

- Arbeide for et voldsfritt samfunn.
- Bidra til, gjennom dialog og konsultasjon med myndigheter, å utvikle et likeverdig tjenestetilbud for samiske voldsutøvere og voldsutsatte.
- Arbeide for større åpenhet om vold i nære relasjoner og seksuell vold gjennom holdningsskapende arbeid.
- Bidra til økt kunnskap om grensesetting, relasjoner og seksuelle krenkelser gjennom utvikling av læremidler.
- Styrke forskning om vold i samiske samfunn.
- Bidra til et internasjonalt samarbeid for å bekjempe vold mot urfolk.

2.4 Samer med funksjonsnedsettelse

eallin lea nu álki dál
olbmot eai oainne mu
oidnet dušše
mu ruoná vuovttaid²¹

Ánne Márjá Guttorm Graven

Urfolkserklæringen artikkel 22

1. Ved gjennomføringen av denne erklæring skal det legges særskilt vekt på rettighetene og de spesielle behovene til eldre, kvinner, ungdom, barn og personer med nedsatt funksjonsevne blant urfolk.

²¹ Graven, A. M. G. (2019). *Suorbmageažis*. Romsa: Gollegiella lágádus, s.35.

Ketil Lenert Hansen, Hege Gjertsen, sametingspresident Aili Keskitalo og Line Melbøe med forskningsrapport "Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse". Foto: Sametinget.

Sametinget ønsker et særskilt fokus på samer med funksjonsnedsettelse. Dette er et fagfelt som i liten grad har vært behandlet med vekt på de utfordringer og behov for den samiske befolkningen. De siste årene er imidlertid dette kommet på dagsorden gjennom forskning og rapporter om situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse.

2.4.1 Rammer og definisjoner

«Den tradisjonelle medisinske forståelsen av funksjonshemming som en sykdom og lidelse er fortsatt sterkt framtrædende både hos folk flest, blant politikere, beslutningstakere, fagfolk og ikke minst i medienes omtale av oss.

En slik sykkeliggjøring av en hel gruppe mennesker skjuler det faktum at de fleste av oss verken er syke eller lider. Vi er som folk flest, med de samme behov og ønsker som alle andre, men fordi vi bor i et samfunn som er dårlig tilpasset for mennesker som går, hører, ser eller oppfatter annerledes enn de fleste andre, blir også våre muligheter til å delta likeverdig begrenset eller hindret som følge av samfunnets utforming og folks holdninger og forventninger til oss.

Å tenke at vi er syke mennesker som først og fremst trenger pleie og omsorg, fører både til en uønsket passivisering og ekskludering, og det begrenser samfunnets muligheter til å

utløse den ressurs av livserfaring, kunnskaper og innsats som titusenvís av funksjonshemmede kvinner og menn kan bidra med.

Større kunnskap, fornyet innsikt og økt fokus på alle menneskers likeverd og kravet om likestilling for alle, gjør at samfunnet må tenke helt nytt om oss, og hva som er årsaken til at funksjonshemming oppstår.»

Fra Norges Handikapsforbunds strategi for likestilling av funksjonshemmede 2020

Personer med nedsatt funksjonsevne kan deles inn i følgende hovedgrupper:

- Personer med synshemming
- Personer med bevegelseshemming
- Personer med hørselshemming
- Personer med utviklingshemming
- Personer med psykososiale funksjonsnedsettelse

Utviklingshemming er en samlebetegnelse for en rekke ulike diagnoser og tilstander som er knyttet til kognitive, språklige og sosiale vansker. Utviklingshemming faller innenfor det mer overordnede begrepet funksjonshemming eller funksjonsnedsettelse.

Verdens helseorganisasjon definerer utviklingshemming som:

Tilstand av forsinket eller mangelfull utvikling av evner og funksjonsnivå, som spesielt er kjennetegnet ved hemming av ferdigheter som manifesterer seg i utviklingsperioden, ferdigheter som bidrar til det generelle intelligensnivået, for eksempel kognitive, språklige, motoriske og sosiale. Utviklingshemming kan forekomme med eller uten andre psykiske og somatiske lidelser.

Det er ikke en enhetlig begrepsbruk på samisk på dette feltet. Begrepsbruken kan derfor bli noe unøyaktig. Det finnes noen eldre begrep. Disse kan imidlertid oppfattes som støtende.

2.4.2 Status og utfordringer

I 2020 er funksjonshemmede i høy grad diskriminert i det norske og det samiske samfunnet. Kunnskapsløshet gir ofte grobunn for fordommer og myter. Fafo-rapporten til Guri Tyldum «Holdninger til diskriminering, likestilling og hatprat» (rapport 2019:03) dokumenterer at det er få som tror at funksjonshemmede blir utsatt for diskriminering. Fafo-rapporten konkluderer med at det ser ut til å være lite kunnskap i befolkningen generelt om de erfaringene som funksjonshemmede opplever med diskriminering og hatprat.

Funksjonshemmede må anerkjennes som fullverdige borgere av samfunnet, og samfunnets fordommer må bygges ned. Muligheten til å leve selvstendig «ieš birget» og delta forutsetter at velferdsstatens virkemidler dekker innbyggernes behov.

Nyere forskning kan vise til at en del samer med funksjonsnedsettelse per i dag ikke får tilgang til eget språk og kultur med henvisning til at de ikke har kapasitet til å lære seg to språk, altså norsk og samisk. Enkelte får heller ikke muligheten til å velge samisk som førstespråk. Konsekvensen av å ikke kunne snakke eller forstå samisk er for noen at de opplever at kontakt med egen familie, nettverk og lokalsamfunn begrenses. De får dermed begrenset mulighet til å ta del i samisk kultur og til å utvikle samisk identitet. Samtidig opplever en del samer med funksjonsnedsettelse at de ikke integreres tilstrekkelig i det norske majoritetssamfunnet. Enkelte risikerer verken å få innpass i samiske eller norske miljøer, og opplever å ikke høre hjemme noen steder.

Flere samer med funksjonsnedsettelse opplever å måtte velge mellom nødvendige helse- og omsorgstjenester og tilgang til samisk språk og kultur. For å få tilgang til nødvendige velferdstjenester må de flytte til områder hvor det bor få eller ingen andre samer, og hvor tilgang til samisk i skolen samt kontakt med samisk omgangskrets og familie blir svært begrenset.

Samer med funksjonsnedsettelse er også særlig utsatt for mobbing, hatytringer, vold, overgrep, utfordringer med psykisk helse og kunnskap og kompetanse på hvordan forebygge, avdekke og følge opp denne typen utfordringer. I tillegg har vi manglende kunnskap om tilgang til arbeidsliv og demokratisk deltagelse.

Fremtidige utfordringer blir gjort rede for i det nordiske forskningsprosjektet «*Samer med funksjonsnedsettelse*».²² Hovedpunktene kan sammenfattes slik:

Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse varierer både med oppvekstvilkår, tilknytning til egen samisk bakgrunn, kjønn, type funksjonsnedsettelse, alder og bosted og så videre. Samtidig er det innenfor det norske velferdsapparatet fremdeles et stort behov for større kunnskap om samisk kultur, språk og identitet, og større bevissthet om hva dette i praksis innebærer.

De profesjonelle velferdsarbeiderne må møte utfordringene med et kyndig blikk for det kulturspesifikke i den samiske kulturen.

Konklusjonene fra studien er at det er mangler i hjelpeapparatets tilpasning av tjenester til samer med funksjonsnedsettelse, noe som kan føre til redusert tilgjengelighet av tjenester og til utilstrekkelige tjenester.

Det må utvikles retningslinjer og strategier for hvordan samiske kommuner skal arbeide for å sikre at utfordringer knyttet til samer med funksjonsnedsettelse er integrert på alle områder og på alle nivåer.

Denne undersøkelsen viser de samme tendenser som tidligere levekårsstudier: personer med utviklingshemming i samiske områder har i likhet med personer med utviklingshemming generelt, dårligere levekår enn befolkningen ellers på områder som boforhold, utdanning, arbeid, helse, sosialt nettverk, fritid og selvbestemmelse. De er i tillegg mer utsatt for mobbing og vold enn andre.

På enkelte områder er det i tillegg store forskjeller mellom levekårene til personer med utviklingshemming med og uten samisk bakgrunn, ikke minst når det gjelder psykisk helse og mobbing. Det er også kjønnsmessige forskjeller når det gjelder mobbing, hvor kvinner er mer utsatte enn menn.

Organisasjoner

For personer med nedsatt funksjonsevne finnes det ikke egne samiske organisasjoner som representerer dem. Det finnes kun norske organisasjoner der samer i større eller mindre grad er involvert.

²² <https://nordicwelfare.org/wp-content/uploads/2017/10/NorskSamerapportLAYOUT160414.pdf>

2.4.3 Mål

Et samisk samfunn med like rettigheter og muligheter for mennesker med funksjonsnedsettelse.

2.4.4 Strategier

- Bidra til større åpenhet og aksept om funksjonsnedsettelse gjennom holdningsskapende arbeid.
- Ha et spesielt fokus på funksjonsnedsettelse ved utvikling av samiske og nasjonale læreplaner.
- Utvikle moderne samisk terminologi om funksjonsnedsettelse.
- Bidra til økt demokratisk deltakelse for personer med funksjonsnedsettelse gjennom Sametingets valgforberedende arbeid.
- Økt dialog og samarbeid med funksjonshemmedes organisasjoner og foreninger.
- Bidra til å sikre universell utforming ved innkjøp av varer og tjenester og ved tildeling av midler til ulike prosjekter.
- Bidra til rapporteringen til FN om konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD).
- Årlig markere FNs internasjonale dag for mennesker med nedsatt funksjonsnedsettelse 3. desember.
- Ha fokus på personer med funksjonsnedsettelse i primærnæringene.

2.5 Hatytringer og hatkriminalitet

jus mus livččii
geasa muitativččen
livččen áigá
lohkka uvssa duohken
vilges seinniide
geahččamin²³

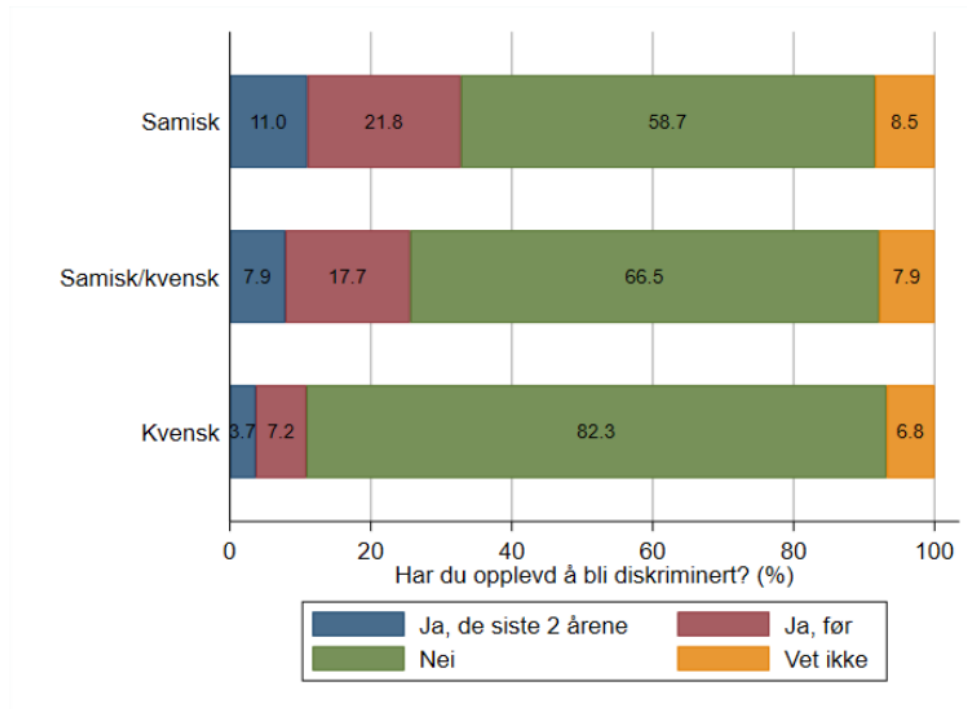
Ánne Márjá Guttorm Graven

²³ Graven, A. M. G. (2019). *Suorbmageažis*. Romsa: Gollegiella lágádus, s.33.

SELVOPPLEVD DISKRIMINERING

Totalt 5 624 av 5 645 samiske/kvenske/norskfinske deltakere (99,6 %) hadde svart på spørsmålet om de har opplevd å bli diskriminert.

Figur 30: Selvopplevd diskriminering på tvers av etnisk gruppe

Figuren viser hvor stor andel av de som har samisk, samisk/kvensk/norskfinsk eller kvensk/norskfinsk bakgrunn som har opplevd å bli diskriminert de to siste år eller før. Det er en høyere andel av de som har samisk bakgrunn som har opplevd diskriminering sammenliknet med de som har kvensk/norskfinsk bakgrunn, både siste 2 år og før. Én av tre i samisk gruppe rapporterer at de har blitt diskriminert, mens kun én av ti kvener uten samisk bakgrunn rapporterer dette.

Foto: Skjermdump fra Folkehelseundersøkelsen i Troms og Finnmark april 2020.²⁴

Mange samer har rapportert om hatytringer og også hatkriminalitet lenge før sosiale medier gjorde dette svært synlig. Historisk syn på samer som mindreverdig folk har gitt grobunn for hat og negativt ladede kommentarer. Fornorskningspolitikken var med på å undertrykke samisk identitet og kultur.

2.5.1 Rammer og definisjoner

Hatytringer og hatkriminalitet

Det finnes ingen felles definisjon av hatefulle ytringer, verken i Norge eller internasjonalt.

²⁴ https://www.tffk.no/_f/p1/i2c5ac7f4-6b0d-485d-96d2-a68d9de030c2/rapport_troms_finnmark_sshf_redigert_april2020.pdf

Likestillings- og diskrimineringsombudets definisjoner gir et godt grunnlag for å etablere en god forståelse av og dialog om feltet.

“Hatytringer er nedverdiggende, truende, trakasserende eller stigmatiserende ytringer som rammer individets eller en gruppes verdighet, anseelse og status i samfunnet ved hjelp av språklige og visuelle virkemidler som fremmer negative følelser, holdninger og oppfatninger basert på kjennetegn, som for eksempel etnisitet, religion, kjønn, nedsatt funksjonsevne, seksuell orientering, kjønnsuttrykk, kjønnsidentitet og alder.”

“En del av hatytringene regnes som hatkriminalitet fordi de rammes av Straffelovens §185 om hatefulle ytringer eller Straffelovens §186 om diskriminerende handlinger. I tillegg vil en rekke andre straffebud, så som kroppskrenkelse, trusler og skadeverk kunne vurderes som grove når de er begrunnet i i fornærmedes hudfarge, nasjonale eller etniske opprinnelse, religion, homofile orientering eller nedsatt funksjonsevne. En hatefull ytring går fra å være lovlig til ulovlig når ytringen oppfordrer til vold eller truer med vold.”

“Ytringsfriheten er nedfelt i Grunnlovens § 100, og er den frihet alle mennesker har til å gi uttrykk for det de mener, og ønsker å si noe om, uansett hva slags medium man benytter, og uten innblanding fra myndighetene. Ytringsfriheten regnes som en viktig del av rettsstaten og demokratiet i Norge. Den absolutte ytringsfrihet begrenses av straffelovens bestemmelser om hatkriminalitet.”

Digitale medier har gitt hatytringer et nytt og bredt nedslagsfelt. Som samisk samfunn stilles vi derfor overfor nye utfordringer. Samiske barn og unge utsettes for hatytringer i et større omfang og på digitale plattformer hvor ikke alltid voksne kan skjerme dem. Hatytringer mot samer på idrettsarenaer og miljøer har også fått økt fokus. I saker der reindriften blir gjenstand for oppmerksomhet ser vi også at barn, unge og voksne opplever hatytringer for sin eller sin families yrkesbakgrunn. Det er behov for å få en større bevissthet og gode tiltak mot dette.

Den samiske samfunnsdebatten har ved flere anledninger blitt påvirket av hatytringer, og er en trussel mot demokratisk engasjement og ytringsfriheten i det samiske samfunn. Dette illustreres ved at avisa Nordlys i 2019 valgte å stenge kommentarfeltet på nordnorskdebatt.no på grunn av samehets.

I august 2019 hevdet dr. juris og tidligere høyesterettsdommer Jens Edvin Skoghøy i en kronikk i NRK at enkelte dommere har hatt negative holdninger til samer, og at dette kan ha påvirket utfallet av saker som har vært behandlet i Høyesterett.

Det er også viktig å peke på hatytringer og hets som forekommer innad i det samiske samfunn basert på kjønn, seksuelle minoriteter, funksjonshemming og yrkesbakgrunn. I dag er det lite kunnskap på dette området, og det er behov for kompetanseheving på feltet.

2.5.2 Status og utfordringer

Samiske tall 9 forteller om forekomsten av selvopplevd diskriminering blant samer. Studien er gjort på bakgrunn av innsamlede tall i Saminor 2 undersøkelsen fra 2012 og gjelder gruppen 18-69 år som rapporterer ulike former for selvopplevd diskriminering. I utvalget har omtrent en av fem opplevd diskriminering, og en tredjedel sier at diskrimineringen har skjedd de to siste årene. Samer opplever langt oftere å bli diskriminert enn majoritetsnordmenn. Studien gir ikke noe fullgodt bilde når det gjelder forekomst av hatytringer og hatkriminalitet, men gir en klar pekepinn på omfanget av opplevd diskriminering. Videre er det samer som

bor utenfor de definerte samiske språkområdene som rapporterer høyest nivå av diskriminering. Sterk samisk identitet og støtte fra familien kan vise seg å være beskyttende faktorer for å utvikle uhelse hos samer som opplever rasisme og hets.²⁵

I 2016 ble regjeringens strategi mot hatefulle ytringer 2016 – 2020 lansert. Sametinget deltok i referansegruppen og leverte skriftlig innspill om utfordringene i det samiske samfunn. Til tross for dette ble utfordringene ved hatefulle ytringer mot samer lite avspeilet i strategien.

Politiets statistikk for 2018 forteller at antall anmeldelser av hatkriminalitet har økt med 13,7 % fra 2017 til 2018. Det har vært en jevn økning siden 2014. Denne statistikken redegjør ikke for anmeldelser om hatytringer på grunnlag av samisk etnisitet.

Det har vært en utvikling på feltet ved at det for første gang er avsagt en dom i Hålogaland lagmannsrett i 2019. En mann ble dømt til 18 dagers betinget fengsel og 15000 kroner i bot for hatefulle utsagn på nettet rettet mot samer. Hålogaland lagmannsrett slo fast at ytringen var en grov nedvurdering av samer. Domfelte forklarte i retten at han skrev innlegget fordi han kjedet seg og ville være humoristisk.

LH-2019-36965	
Instans	Hålogaland lagmannsrett – Dom
Dato	2019-05-24
Publisert	LH-2019-36965
Stikkord	Strafferett. Hatefulle ytringer. Etnisk gruppe. Samer. Grovt uaktsomt.
Sammendrag	En mann var dømt i tingretten for forsettlig brudd på straffeloven § 185. Det ble anket over bevisbedømmelsen under skyldspørsmålet. For lagmannsretten var hovedspørsmålet om en kommentar tiltalte hadde lagt ut på facebook-siden til en avis var diskriminerende eller hatefull slik disse begrepene er definert i straffeloven § 185. Etter en konkret vurdering kom lagmannsretten til at de objektive vilkårene i § 185 var oppfylt. Flertallet fant det bevisst at tiltalte hadde handlet grovt uaktsomt. Straffen ble satt til 18 dagers betinget fengsel og en bot på kroner 15 000. Henvisninger: Straffeloven (2005) §185
Saksgang	Salten tingrett TSALT-2018-159702 – Hålogaland lagmannsrett LH-2019-36965 (19-036965AST-HALO). Om rettskraft
Parter	A (advokat Tor Haug) mot Nordland statsadvokatembeter (politifullmektig Gaute Bendos Rydmark).
Forfatter	Lagdommer Kari Mjøhus og lagdommer Aksel-Bernhard Berggren. Meddommere: stabsleder Gro Monsen, daglig leder Elin Smith-Hansen, HMS ansvarlig Dan-Viggo Vårum, lab. assistent v/Diag. patologi ved NSS Milly Johansen og gårdbruker Helge Johan Jørgensen.
Henvisninger i teksten	Grunnlova (1814) §100 Straffeloven (1902) §135a Rasediskrimineringskonvensjonen (1966) a4 Straffeprosessloven (1981) §321, §436 Menneskerettsloven (1999) EMKN A10, SPN A19 Straffeloven (2005) §10, §34 Likestillings- og diskrimineringsloven (2017) §5

Foto: Skjermdump fra lovdata.no.²⁶

På Facebook er det en gruppe ved navn: «Dokumenter samehetsen.» Denne gruppa har synliggjort en del av de hatytringene som finnes på nett, og har blitt en arena for diskusjon om opphav og omfang av de hatytringer som spres.

I september 2019 ble en mann utsatt for vold på en bryllupsfest fordi han var same. Voldsutøver uttrykte at han hadde så lyst til å slå en same. Episoden fikk dekning i lokal og nasjonal media, og aktualiserte temaet hatkriminalitet mot samer. Sametingspresident Aili Keskitalo uttalte: «Vi godtar ikke at bare det å sette på kofte er en provokasjon for andre.»

Mental helse ungdom har satt i gang et kartleggingsprosjekt om unge samers psykiske helse. I dette arbeidet blir hatytringer og hatkriminalitet mot samer kartlagt. Prosjektet er

²⁵ Friborg, O., Sørli, T. og Hansen K.L (2017) *Resilience to Discrimination Among Indigenous Sami and Non-Sami Populations in Norway: The SAMINOR2 Study*.

²⁶ LH-2019-36965

planlagt publisert desember 2020, og vil kunne gi verdifull kunnskap om temaet. Sametinget har bidratt med finansering av kartleggingsprosjektet.

I forbindelse med innspill til nevnte handlingsplan arrangerte Likestillings- og diskrimineringsombudet folkemøte i Karasjok i juni 2019 med tema rasisme. I møtet ble ulike forhold rundt strukturelle forhold, hverdagsrasisme og organisert rasisme tatt opp. Møtet viste at det er stort engasjement og mange har behov for å fortelle hva man har vært utsatt for.

Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO) har utarbeidet en rapport om hatytringer uten at det er satt særskilt fokus på hatytringer mot den samiske befolkning. Ombudet melder også om svært få henvendelser fra samer angående hatytringer. Det planlegges et samarbeid med LDO om forskning på hatefulle ytringer på nett mot samiske barn og unge.

Ombudet har i sin rapportering til FNs menneskerettighetskomite i 2018 pekt på mangelfull dokumentasjon om befolkningens holdninger til samer, til tross for at forskning viser at samer opplever krenkelser i møte med majoritetssamfunnet. I sine anbefalinger uttrykte FN bekymring for de hatefulle ytringer og hatkriminalitet som det samiske folk utsettes for, og ber Norge utarbeide tiltak mot dette.

2.5.3 Mål

Et samisk samfunn uten hatytringer og hatkriminalitet.

2.5.4 Strategier

- Arbeide for at samer skal kunne delta i den offentlige debatten uten å bli utsatt for diskriminering og hatytringer.
- Bidra til forskning og kunnskap om temaet.
- Arbeide for en helhetlig strategi mot hatytringer og hatkriminalitet.
- Bidra til å utvikle en sterk samisk identitet.
- Bidra til at hatytringer og hatkriminalitet avdekkes, rapporteres og anmeldes.
- Arbeide for bevissthet om konsekvensene av hatytringer og hatkriminalitet.
- Ha fokus på hets innad i det samiske samfunn.

3 Økonomiske og administrative konsekvenser

- Sametingsrådet fastsetter egen handlingsplan for oppfølging
- Oppfølging gjennom Sametingets årlige budsjett

4 Vedlegg

Rettslige kilder

Likestillings- og diskrimineringsloven

Lov av 16. juni 2007 nr. 51 om likestilling og forbud mot diskriminering har til formål å fremme likestilling og hindre diskriminering i alle deler av samfunnet. Loven trådte i kraft 1. januar 2018 og erstattet fire tidligere lover.

Likestilling i lovens forstand skal forstås bredt, og omfatter likeverd, like muligheter og like rettigheter. Likestillingsloven forbyr diskriminering på bakgrunn av kjønn, graviditet, permisjon ved fødsel eller adopsjon, omsorgsoppgaver, etnisitet, religion, livssyn, funksjonsnedsettelse, seksuell orientering, kjønnsidentitet, kjønnsuttrykk, alder eller kombinasjoner av disse grunnlagene, jf. lovens § 6. Likestillingsloven gjelder på alle samfunnsområder, jf. lovens § 2.

Sametinget konsulterte om ny likestilling- og diskrimineringslov.

Diskrimineringsombudsloven

1. januar 2018 trådte ny lov om Likestillings- og diskrimineringsombudet og Diskrimineringsnemnda (diskrimineringsombudsloven) i kraft. Loven bidrar til å styrke Likestillings- og diskrimineringsombudet som pådriver, samtidig som håndheving av diskrimineringslovgivningen blir mer effektiv ved opprettingen av Diskrimineringsnemnda.

Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO) skal arbeide for å fremme likestilling og hindre diskriminering på alle samfunnsområder på bakgrunn av kjønn. Alle kan kontakte LDO for rettledning om likestillings- og diskrimineringslovgivningen. I tillegg fører LDO tilsyn med at styresmaktene følger FN-konvensjonene om grunnleggende menneskerettigheter. Diskrimineringsnemnda håndterer klager om brudd på loven. 1. januar 2020 trådte en ny lovendring i kraft som gir Diskrimineringsnemnda myndighet til å håndtere saker om seksuell trakassering.

FNs erklæring om urfolks rettigheter (UNDRIP – United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples)

FNs erklæring for urfolks rettigheter ble vedtatt av FNs generalforsamling i 2007. Urfolkserklæringen er utarbeidet i en prosess med tett samarbeid mellom urfolk og stater. Sametinget har vært en viktig bidragsyter i dette arbeidet, og har vært representert i forhandlingene.

Urfolkserklæringen fastsetter både individuelle og kollektive rettigheter for urfolk, samt rettigheter til kultur, identitet, språk, arbeid, helse, utdanning og andre tema. Rettighetene og frihetene som anerkjennes i erklæringen gjelder likt for kvinner og menn. Erklæringen legger vekt på at urfolk har rett til å bevare og styrke sine egne institusjoner, kulturer og tradisjoner, og har rett til å utvikle seg slik de selv ønsker og synes er nødvendig.

Erklæringen forbyr også diskriminering mot urfolk og framhever at urfolk må delta i alle saker som angår dem. Urfolk har rett til å være særegne, og å følge egne mål for å nå økonomisk og sosial utvikling.

FNs kvinnekonvensjon (CEDAW – Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women)

I 1979 ble FNs konvensjon for avskaffelse av alle former for diskriminering av kvinner vedtatt. Norge ratifiserte konvensjonen 21. mai 1981. Konvensjonen er videre inkorporert i norsk rett gjennom menneskerettsloven. Konvensjonen er laget for å sikre menneskerettighetene til jenter og kvinner. Den inneholder internasjonalt anerkjente prinsipper og tiltak for å beskytte kvinner mot alle former for diskriminering. Dette gjelder sivile, sosiale, økonomiske og politiske rettigheter. Konvensjonen gir et vern mot direkte, indirekte, strukturell og multipl diskriminering av kvinner. Norge har også ratifisert tilleggsprotokollen til FNs kvinnekongresskonvensjon. Tilleggsprotokollen gir individer og grupper av enkeltpersoner muligheten til å få sin sak hørt av kvinnekongresskomiteen.

FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD – Convention on the Rights of Persons with Disabilities)

FN-konvensjonen om rettigheter for personen med nedsatt funksjonsevne ble enstemmig vedtatt av FNs generalforsamling 13. desember 2006, og trådte i kraft 3. mai 2008. Norge har forpliktet seg til å følge konvensjonen gjennom ratifisering i 2013. Konvensjonen skal sikre lik tilgang til menneskerettighetene for personer med nedsatt funksjonsevne.

Konvensjonens hovedformål er å

- Fremme, verne om og sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne har full og likeverdig rett til å nyte alle menneskerettigheter og grunnleggende friheter
- Fremme respekten for deres iboende verdighet

Konvensjonen viser hvilke tiltak samfunnet må ha på plass for å hindre diskriminering og sikre likestilling. Konvensjonen uttaler at menneskerettighetene er allmenne og udelelige, og at det er nødvendig å sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne kan nyte sine rettigheter fullt ut, uten forskjellsbehandling. Konvensjonen inneholder åtte prinsipper som alle enkeltrettighetene i konvensjonen skal tolkes i lys av og 50 artikler som beskriver bestemte rettigheter.

FNs konvensjon om avskaffelse av alle former for rasediskriminering (ICERD – International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination)

FNs rasediskrimineringskonvensjon ble vedtatt av FNs Generalforsamling i 1965 og trådte i kraft i 1969. Norge ratifiserte konvensjonen i 1970. Konvensjonen er inkorporert i norsk lov gjennom likestillings- og diskrimineringsloven.

Konvensjonen forbyr diskriminering på grunn av rase, hudfarge, avstamning eller nasjonal eller etnisk opprinnelse. Målet med konvensjonen er å sørge for at alle har de samme rettighetene og avskaffe all forskjellsbehandling på bakgrunn av rase, hudfarge, avstamning eller etnisk opprinnelse.

FNs rasediskrimineringskomité fører tilsyn med at konvensjonen etterleves. Statene rapporterer jevnlig til komiteen. Sametinget har i 2018 utarbeidet en alternativ rapport til Norges rapportering som ble oversendt FNs komite for eliminering av rasediskriminering (CERD).